

živanja i političkih odrednica» iznosi ocjenu da su ključne odrednice jugoslavenske historiografije o ustaštvu i NDH u znatnoj mjeri, neovisno o njihovoj (ne)utemeljenosti, opstale i nakon 1990. u različitim tumačenjima dijela suvremene hrvatske historiografije. Birin konkretnim primjerima ukazuje na političko-ideološka tumačenja koja se pokušavaju nametnuti kao historiografski nepristrana, čime se historiografija i dalje pokušava koristiti kao sredstvo političke promidžbe i nametanja određenih ideoloških obrazaca.

Završni prilog u Zborniku rad je Miroslava Akmadže »Politika komunističkog režima u Jugoslaviji prema Katoličkoj crkvi (1945.—1948.)«. Autor ističe da je to razdoblje sustavnog progona Katoličke crkve, posebice u slučaju pokretanja postupka i osude zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca. Osim toga, u radu se na temelju dostupnih izvora i literature objašnjava problematika crkveno-državnih odnosa u Hrvatskoj (i Jugoslaviji) u prvim poratnim godinama.

Zaključno, može se reći da je Zbornik radova *Hrvatska između slobode i jugoslovenstva* vrijedan doprinos poznavanju hrvatskih političkih, društvenih i kulturnih prilika od 1929. do 1945. te da će biti nezaobilazan dio literature ne samo za širi krug zainteresiranog čitateljstva, nego i za profesionalne povjesničare.

- Zlatko HASANBEGOVIĆ

Samir OSMANČEVIĆ, *Oswald Spengler. Filozofijska biografija*, Alinea, Zagreb, 2009., 136 str.

Oswald Spengler (1880.—1936.) nikad nije postao dio kanona ni filozofa povijesti, ni filozofa kulture, pa čak niti kanona pesimista. Interes za njega je doduše umjeren, ali postojan. O tome nam svjedoči i simpozij pod nazivom *Tektonika sustava: nova čitanja Oswalda Spenglera*, održan na Sveučilištu u Leuvenu u prosincu 2009. godine. Spenglerovo djelo ostalo je privlačno, prije svega mladima. Njegova *Propast Zapada* I.-II. (Beč, 1918. — München, 1922.) kulturna je knjiga. Dokaz su tome i milijunske naklade. Iako Spengler nije dio kanona, tragove njegovih ideja možemo naći u mnogim priznatim filozofskim i znanstvenim radovima.

Propast, koja je zamišljena kao filozofija svjetske povijesti, dovela je akademske krugove, posebno historičare, u nepriliku: previše metafizička, previše dogmatska, previše ekstremna. Posljedica je toga bila da je nad Spenglerom izrečena konačna neumoljiva osuda, pa se može postaviti pitanje: zašto se još uopće baviti njegovim djelom?

Knjiga Samira Osmančevića* pojavljuje su u trenutku kada se čini da je sazrelo vrijeme da se vladajuća ocjena o Spengleru preispita. Autor stavlja naglasak na njegova kasnija djela, ponajprije zato što je *Propast Zapada* općenito poznatija. Korijeni stereotipa i zabluda upravo su najčešći u razdoblju nakon *Propasti*, u političkim spisima i u Spenglerovu aktivizmu. Stoga je dobrodošla knjiga čija je glavna zadaća osloboditi nas predrasuda, a ne samo informirati. Au-

* Rođen u Prijedoru 1967. Studirao u Banja Luci, Sarajevu i Grazu. Doktorat iz filozofije postigao je na gradskom Sveučilištu s tezom *Oswald Spengler und das Ende der Geschichte*, koja je pod istim naslovom objavljena 2007. u Beču.

tor je uvjerljivo pobio uobičajene optužbe koje su Spenglera dovodile u vezu s nacionalsocijalizmom, rasizmom i antisemitizmom. Osmančeviću je uspjelo dokazati da bavljenje Spenglerom nije koketiranje s nečim politički nekorektnim, pa se time Spenglerovo djelo otvara za daljnje proučavanje.

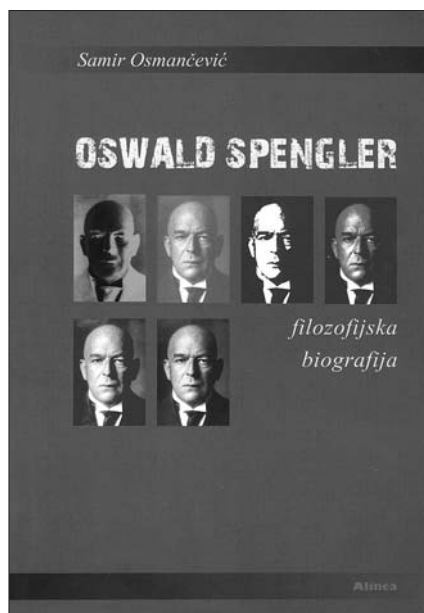
Kako je Osmančevićeva knjiga prigoda za novo čitanje Spenglera, bilo bi uputno ipak još nešto reći o njegovu kapitalnom djelu *Propast Zapada*.

Otto Neurath u spisu *Anti-Spengler* (1921.) ocjenjuje da *Propast* »zadovoljava snažnu suvremenu težnju prema potpunom svjetonazoru«. No, nijedna ocjena Spenglerova djela ne može biti potpuna ako se ne shvati njegova morfološka metoda, koju je baštiniio od Goethea. Ona pruža »dinamičko« razumijevanje koje naglašava aktivnu ulogu organiziranosti percepcije, tj. preglednost ili jasnoću. Takvo razumijevanje pregledni je prikaz (sinopsis) fenomena; moć sazimanja kompleksnog u jednostavan simbol kakav je npr. Goetheova prabiljka (*Urpflanze*). Takav simbol može se lako pamtit i reproducirati. Morfologija se suzdržava od apstrakcije. Ona je deskriptivna znanost. Oblik nije rezultat procesa, on je proces sam. To je razlika između statičnog (*Gestalt*) i dinamičnog (*Bildung*) oblika. Može se izvježbati gledanje sličnosti, vidjeti skalu i kontinuitet fenomena. Radi se o drugoj vrsti gledanja. Takav drugi način gledanja nalazi se u Goetheovu odgovoru na Schillerov prigovor kako Goethe ne može vidjeti »prabiljku« jer je ona »ideja«. »Ja, dakle, vidim ideju.« Goethe sluti da je prafenomen nešto između ideje i iskustva.

»Sredstvo spoznavanja mrtvih formi jest matematički zakon. Sredstvo razumijevanja živih formi jest analogija.« Tako Spengler najkraće izriče srž svoje metode. Analogija omogućuje pregled. A pregled je »vidjeti lice« ili vidjeti *prafenomen*. Nema ničega iza

fenomena, riječ je samo o modelu koji služi razumijevanju. Goethe uvodi hipotezu da postoji shema za ideju organizirane strukture koja je otvorena beskonačnim konkretnim varijacijama, svaka preobraziva u sljedeću. Ta je shema generativni princip, način konstruiranja, model (*Modell*). Kao što Goethe objašnjava u pismu Herderu 17. svibnja 1787., modelom se »može nastaviti pronalaziti beskonačno mnogo biljaka i znati da je njihovo postojanje logično, tj. ako i ne postoje, mogle bi postojati.« On također drži da bi izvor »jedinstva u različitosti« mogla biti upravo *analogija*. Važno je reći da Goethe, pomoću Lessingova *Lao-koon*a, fenomene oslobađa narativnosti. Oni više nisu ilustracija neke ontologije, pa ih se može samo poredati u »zbor koji pokazuje tajni zakon«, i to je morfologija.

Te Goetheove ideje Spengler primjenjuje na svjetsku povijest. Motive za pisanje *Propasti* objašnjava sljedećim riječima: »Tada je neposredno predstojao svjetski rat, kao vanjski oblik historijske krize koji je već postao neizbježan, i trebalo ga je shva-

titi iz duha prethodnih stoljeća, a ne samo godina.« (*Propast*, I., Zagreb, 1998., 56-57.) Iznesenu tvrdnju potkrepljuje sljedećim riječima: »Postalo je jasno da se politički problem ne može razumjeti iz same politike, i da se bitni tokovi, koji djeluju na dubini, opipljivo pokazuju često samo na području umjetnosti, često čak samo u obliku vrlo udaljenih znanstvenih i čisto filozofskih misli.« (*Propast*, I. 57.) Istu misao iznosi i Claude Lévi-Strauss u nastupnom predavanju na Collège de France (1959.): »Danas niti jedna znanost ne može strukturu kojom se treba baviti držati samo slučajnim poretkom dijelova. Neki poredak je strukturiran ako zadovoljava samo dva uvjeta: da je to sustav kojim upravlja unutarnja kohezija; da se ta kohezija, nedostupna opservaciji u izoliranom sustavu, otkriva proučavanjem transformacija kroz koje se slična svojstva prepoznaju u očito različitim sustavima. Kao što je Goethe pisao, 'Svi oblici su slični, i nijedan nije kao drugi. Tako da njihov zbor pokazuje put prema skrivenom zakonu'. To je morfologija! »Razumjeti« pomoću obiteljskih sličnosti, pomoću *prafenomena*. Shvatiti tako da se ima pregled ili kako Spengler kaže, razumjeti pomoću analogija: »Jer ni u historijskoj, kao ni u prirodnoj slici svijeta, ne pojavljuje se ni ono najneznatnije a da u njemu ne bi bio utjelovljen ukupan zbroj svih najdubljih tendencija. [...] Napokon je bilo potpuno jasno da se nijedan fragment povijesti ne bi mogao zbiljski sagledati ako se prije toga ne bi osvijetlila tajna svjetske povijesti općenito, točnije — tajna povijesti višeg ljudstva kao organskog jedinstva koje ima uređenu strukturu. [...] Od toga trenutka javljali su se u sve većem obilju naslućivani, tu i tamo dotaknuti, nikada shvaćeni odnosi koji su povezivali oblike likovnih umjetnosti s onima rata i državne uprave, duboka srodnost između političkih i matematičkih tvorbi jedne iste kulture.« (*Propast*, I. 57.)

U razumijevanju Spenglera može nam pomoći filozof koji izriekom priznaje da mu duguje — Ludwig Wittgenstein. Kad Spengler kaže da je od Nietzschea preuzeo način postavljanja pitanja i iz njegova vidika (*Ausblick*) načinio pregled (*Überblick*), on uvodi pojam koji, kao i srodan pojam »preglednog prikaza«, postaje važan u Wittgensteinovu djelu nakon 1930. godine: »Pojam preglednog prikaza za nas je od temeljnog značenja. On označava našu formu prikaza, način kako vidimo stvari. (Je li to 'svjetonazor'?) [...] Pregledni prikaz pruža razumijevanje koje se sastoji upravo u tome da 'vidimo sveze'. Otuda važnost nalaženja i pronalaženja *međučlanova*.« (*Filozofska istraživanja*, § 122.) Međučlanovi izoštravaju naš pogled na formalne veze među fenomenima. Wittgenstein dalje skreće pozornost na veze između preglednosti i: 1.) važnosti uočavanja aspekata fenomena, 2.) odbacivanja eksplanatornih hipoteza u filozofiji i 3.) znanstvene kreativnosti i uloge modela u znanosti. Ovdje valja napomenuti da neke Spenglerove ideje o ulozi analogije u razumijevanju imaju usporednice u razmišljanjima dvaju velikih, filozofski nastrojenih fizičara, Heinricha Hertza i Ludwiga Boltzmana. Spengler neupitno jest filozof povijesti i filozof kulture, ali s jakom prirodnjačkom crtom: *Propast* počinje matematikom, a morfologija je zamišljena prirodnjački. Spengler, npr., osjeća bliskost svojih morfoloških slutnji s razvojem matematičke teorije grupa Felixa Kleina. Iako se odnose na matematiku, te ideje zvuče gotovo kao Spenglerov program: »Sada su nužna istraživanja nekih elemenata [...] golemih apstraktnih sistema oblika, elemenata koji su nepromjenjivi u odnosu na pojedinačnu grupu operacija — *transformacija sistema* — od čijih učinaka ostaju neovisni. Opća zadaća te matematike dobiva dakle (prema Kleinu) ovaj oblik: 'Dana je neka n-dimenzionalna raznolikost ('prostor') i ne-

ka grupa transformacija. Tvorbe koje pripadaju raznolikosti treba istražiti s obzirom na takva svojstva koja se s transformacijama grupe ne mijenjaju'.« (*Propast*, I. 118) No, ne samo što su ideje prirodnih znanosti utjecale na Spenglera, nego i obratno: *Propast* je utjecala na razvoj kvantne mehanike («Formanova teza»).

Hertz je primijetio da se neke od najdubljih i naizgled nerješivih problema fizike može riješiti, ne znanstvenim objašnjenjima i hipotezama, već razjašnjenjem. U takvim slučajevima nisu nam potrebne nove informacije ili oštrije definicije teorijskih koncepata, nego jasnije razumijevanje postojećih informacija i definicija. Preciznije, potrebno je ukloniti proturječnosti među već poznatim odnosima i rasvijetliti conceptualne veze — ukratko, treba nam pregled pojmovnih odnosa.

Boltzmann eksplicitno povezuje znanstvene modele s preglednošću: »Postoji potreba da se moći percepcije koje posjedujemo iskoriste do punog potencijala, a budući da nam oko omogućuje prikupljanje najvećeg broja informacija odjednom (prikladno kažemo 'pregled'), javlja se potreba da se prikažu rezultati jednadžbi, ali ne samo za maštu, nego vidljivo za oko i opipljivo za ruku.« (*Über die Methoden der theoretischen Physik*, 1892.)

Isprva se eksplanatorne hipoteze držalo ciljem znanosti. Ali upravo u trenutku kada je znanost devetnaestog stoljeća bila na vrhuncu, s Darwinovom teorijom evolucije, fizika je, pod Kirchoffovim vodstvom, krenula u drugom smjeru. Zadaća teorije ne može biti pronicanje u mehanizme prirode, nego samo postavljanje najjednostavnijih diferencijalnih jednadžbi za omogućivanje točnih izračuna i predviđanja. Doista, napad na eksplanatorne hipoteze pod Hertzovim je vodstvom otišao do ekstrema: hipoteze su samo šareni omoti za gole jednadžbe. Oni drugi, posebno naklonjeni »šarenim omoti-

ma«, odričući ih se kao hipoteza, inzistirali su na njihovoj važnosti kao modela i analogija (M. Faraday i J. C. Maxwell). Mehanički modeli koje je Maxwell predstavio u razjašnjavanju svojih teorija elektriciteta nisu hipoteze, nego analogije. Boltzmann piše da su mehaničke analogije više u skladu s duhom znanosti nego stare hipoteze koje se moglo zagovarati samo dok je sve bilo u redu. Ali sada povremena razmimoilaženja više nisu štetna, jer se samoj analogiji ne može prigovoriti djelomična neuvjerljivost: »Na kraju, filozofija je poopćila Maxwelllove ideje do tvrdnje da znanje nije ništa doli pronalaženje analogija.« Analoški pristup znanosti, prema Boltzmannu, nadoknađuje napuštanje potpunog podudaranja s prirodom otkrivanjem nekih dojmljivijih sličnosti. Na tragu toga Wittgenstein primjećuje da pravo postignuće Kopernika ili Darwina nije toliko otkriće istinite teorije, koliko otkrivanje plodnih novih aspekata. To je u skladu s Boltzmannovim primjedbama o važnosti analogija u znanosti. Maxwellovi analoški modeli nisu bili samo »šareni omoti«, nego su stvarali plodne analogije koje će omogućiti objedinjen pregled domene opažanja. Znanstvena kreativnost često leži u izboru ili otkriću novog načina prikazivanja koji može plodno ujediniti činjenice. Nadalje on ističe važnost »pregleda cjeline, potrebne za bilo kakvu mentalnu aktivnost kojoj je cilj otkriti nešto u osnovi novo, ili čak samo bitno drugačije kombinacije starih ideja.« Naime, pregled cjeline omogućava uvid u način na koji različiti dijelovi cjeline djeluju zajedno i zauzvrat može stvoriti nova znanja. »Samo polovica našeg iskustva je uopće iskustvo, kako kaže Goethe. Što općenitiji pregled možemo postići, to više iznenađuju činjenice koje možemo otkriti.« Dakle, zadaća znanosti nije dati konačna objašnjenja, već samo izgraditi plodne modele.

Razmišljanja navedenih fizičara možemo pronaći i kod Spenglera: »Ono što je na

Zapadu dosad bilo rečeno i što se mislilo o problemu prostora, vremena, gibanja, broja, volje, braka, svojine, tragičkog, znanosti, usko je i dvojbeno, zato što se uvijek išlo za tim da se pronade određeno rješenje pitanja, a ne da se shvati kako na više pitanja ima i više odgovora, kako je svako filozofsko pitanje samo prikrivena želja da se ostane pri određenom odgovoru, sadržanom već u pitanju, kako se nikada ne može dovoljno razumjeti prolaznost velikih pitanja nekog vremena i kako se, prema tome, mora pretpostaviti grupa historijski uvjetovanih rješenja, čiji *pregled* (kurziv moj) — ako se odstrani svako vlastito mjerilo vrednovanja — tek razotkriva krajnje tajne.« (*Propast*, I. 33)

Spenglerova *Propast* pruža mogućnost »da se sadašnjost prijede kao granica istraživanja i da se još *neprotekla* doba zapadne povijesti predodrede prema unutrašnjem obliku, trajanju, tempu, smislu i rezultatu, ali i da se davno nestale i nepoznate epohe, čak cijele kulture prošlosti, rekonstruiraju s pomoću morfoloških metoda (postupak ne bez sličnosti s postupkom paleontologije, koja je danas kadra iz jednog jedinog pronađenog fragmenta lubanje stvoriti dalekosežne i sigurne podatke o skeletu i pripadnosti toga komada određenoj vrsti). Sasvim je moguće, uz pretpostavku fiziognomičkog takta, iz razbacanih pojedinosti ornamentike, načina gradnje, pisma, iz pojedinih podataka političke, privredne, religijske naravi, opet pronaći organske temeljne crte povijesne slike cijelih stoljeća, iz elemenata umjetničkog oblikovnog jezika moguće je odčitati, recimo, istodobni oblik države, a iz matematičkih oblika karakter odgovarajućih privrednih oblika — pravi goetheovski postupak, utemeljen na Goetheovoj ideji *prafenomena*, koji je, donekle, uobičajen u usporednoj znanosti o životinjama i biljkama, a koji se u još nesluče-

nom stupnju može protegnuti na cjelokupno područje historije.« (*Propast*, I. 144.)

Treba nešto reći i o odnosu Spenglerovih »zloglasnih« predviđanja i povijesne nužnosti. Mogućnost predviđanja posljedica je historijske morfologije, to je samo nastavljanje niza. Pritom je predviđanje kriterij uspješnosti modela. Spengler u povijesnim događajima vidi sličnost, pronalazi međučlanove, a zatim i projicira u budućnost (jer je to samo vrsta međučlanova). U tome smislu Spenglerove »tablice 'istodobnih' povijesnih epoha« nalikuju na Mendeljejevlev periodički sustav. Morfologija nam, u najmanju ruku, pokazuje određenu stabilnost. Jesu li, dakle, povijesni događaji nužni? Da, ako se manje strogo definira nužnost, ne kao nešto što će se dogoditi u svakom slučaju, nego kao nešto relativno neosjetljivo na male promjene okolnosti u kojima se događa. Modalni status, tj. je li neki događaj nužan ili nije, odnosi se na skupove više ili manje sličnih događaja te ovisi o njihovim opisima.

Još jednom treba naglasiti da Spengler povijesne činjenice samo opisuje, on ih ne objašnjava, jer »pojam prafenomena ne dopušta nikakve kauzalne pretpostavke«. (*Propast*, I. 143n.) Morfologija nema kauzalnosti. I nema ontologije. Ona time nije antirealistična, nego je neutralna, nezainteresirana. Zato je i protiv kauzalnosti, jer ne želi jake metafizičke implikacije. Naime, samo to je morfologija u kojoj nikako ne smije biti ontologije.

Na kraju treba reći da su tragovi Spenglerovih ideja, iako teško uočljivi, toliko česti u raznim granama prirodnih, društvenih i humanističkih znanosti, da zaslužuju da ih se istraži. Rezultat bi mogao utjecati na konačnu ocjenu Spenglerova djela. U tom je kontekstu objavljivanje Osmančevićeve knjige dobrodošao poticaj za novo proučavanje Spenglera.

• Josip LUKIN